

Nádas Péter: Az égi és a földi szerelemről

Már a második esszékötetet olvashatjuk Nádastól az Emlékiratok Könyve óta — s ez, az égi és a földi szerelemről szóló, bizonyos vonatkozásban folytatása is az előzőnek, a *Játéktér* címűnek, amelyben a szerző a nyelvi kifejezés, a megszólalás lehetőségét, módjait, körülményeit járta körül, eredeti és kísérletező módon: személyes tapasztalat és elvont, geometrikus gondolkodás módszereinek együttes alkalmazásával.

Folytatás ez a kötet, hiszen ugyanerről szól — a megszólalás témáját, tárgyat szűkíti le csupán, amikor a szerelemről beszélve mindenekelőtt a szerelemről való beszéd körülményeit, lehetőségét, történeti és társadalmi meghatározottságát elemzi. Ezekről a kérdésekről szólva tehát egyszerre beszél általános, filozófiai szinten és az írói műhelygondok szintjén. Hiszen a szerelem, az égi és a földi, Nádas regényeinek egyik legfontosabb témája. Különösen az *Emlékiratok könyvében* találhatunk lenyűgöző példátárat az emberi kapcsolatokról. Két ember kapcsolatának, lehetőségeinek és korlátainak, e kapcsolatok fiziológiai, biológiai, pszichológiai és társadalmi vonatkozásrendszerének olyan árnyalt és szinte már a lehetetlent ostromló leírásait tartalmazza ez a könyv, mely szinte egyedülálló a modern irodalomban. Lehetetlent ostromló: hiszen a szerelmi kapcsolat leírása itt is a nyelvi kifejezés határainak szisztematikus tágitása irányába hat; a leírásokban a szerző szívós kísérletet tesz a megközelíthetetlennek vélt tartományok visszahódítására a nyelvi kifejezés által, a „kimondhatatlan” — illetve egyezményesen annak tartott — dolgok kimondására és megnevezésére.

Nyilván a Nádas-művek eme adottságai is motiválhatták a Fidesz-akadémia szervezőit, amikor azzal a kéréssel fordultak a szerzőhöz, hogy tartson előadást a nemi szerepekről és a nemek princípiumairól. „Ezt a könyvet az alkalom szülte, mint a tolvajt” — írja a mű születését, eredetét megvilágító jegyzetben. Maga az előadás, melyet végül is *Az égi és a földi szerelemről* címmel tartott meg, csupán kis hányadát teszi ki a kötetnek; az első — rövidebb —, s a középső — testesebb — tanulmány az előadás megszületéséhez vezető szellemi utat világítja be. Az „élénk fogadtatás”, valamint a barátok heves elutasítása vitte rá a szerzőt, hogy a tárgyhöz kapcsolódó gondolatait bővebben kifejtse. „A bővebb kifejtés érdekében sem szerettem volna olyan területekre tévedni, ahol műfajomnak nincsen kompetenciája, vagy olyan módszerekhez folyamodni, amelyek távol állnak eddigi gyakorlatomtól. Ezért inkább visszafelé haladtam. A rendelkezésemre álló eszközökkel igyekeztem körülhatárolni szemléletem bázisát [...] és ez a munka kényszerített arra, hogy dolgozzam azokat a jegyzeteimet, amelyeknek az alapján azokhoz a megállapításokhoz jutottam, amelyeket az előadás szövegében tettem. Ez olyan volt, mint egy utólagos ellenőrzési művelet, s abban reménykedem, hogy mások számára is világosabb lesz, hogy mit, miért gondolok így, és nem másként.”

A kötet gerincét a *Jegyzetek az égi és a földi szerelemről* című, meghatározhatatlan műfajú írás képezi. Előtte, bevezetésként az „ösképek képmásai”-ról szól, s

végül maga az előadás szövege zárja a kötetet — létrehozva ismét azt a hármas tükörszerkezetet, mely az *Emlékiratok*nak is alapformája volt. „Magam is szerettem volna mindig ilyen egymás tükröként viselkedő mondatokat írni — írja az *Osképek*-ben, Teilhard de Chardin általa választott mondatával kapcsolatban. Úgy vélem, a kötet egésze ezt a (formai) szándékot teljesíti be: a két, egymás tükröződéseként is felfogható, hosszú mondat az *emberről* szól — közrefogva a szerelem téma kidolgozását.

A *Jegyzetek*... a szerelemfogalom gyökeréig hatol — a fogalom mibenlétének elemzését összekötve a róla való beszéd lehetőségeinek elemzésével, mely önreflexió és objektív elemzés egyszersmind. Nadas megközelítése rendkívül sokoldalú: egyszerre tartalmaz nyelvészeti, antropológiai, szociológiai és pszichológiai elemeket, s nem nélkülözi a kultúrtörténeti, irodalomtörténeti kitekintést sem. Feltett kérdései: hogy mi az ember, hogyan viszonyul a szerelemhez, és miért épp így viszonyul hozzá, történeti megközelítésben válnak plasztikussá, s e történeti megközelítésben is elsősorban az ókori görög, és a modern európai ember mentalitása és szerelemfelfogása, illetve praxisa közötti ellentét, szakadás rajzolódik ki élesen. Megállapításaihoz, következtetéseihez szaktudományos szempontok szerint hozzászólni nem tudok — hogy ezt jó szívvel tehessem, el kellene olvasnom mindazon műveket, melyeket a szerző névvel vagy névtelenül idéz, s melyekkel kimondva-kimondatlanul vitatkozik — közöttük például Michel Foucault háromkötetes művét a szexualitás történetéről. Erre e pillanatban nem vállalkozhatom. Nadas következtetései — így például az, hogy a szerelemnek és a szexualitásnak semmi köze sincs egymáshoz, sőt, a szexualitás még csak részét sem képezi a szerelemnek, illetve, hogy az ember neme, férfi- vagy nővolta másodlagos, az alkathoz viszonyítva — az adott gondolatmenetet végigjárva logikusnak és hihetőnek tűnnek fel számomra. Ám az a gyanúm, hogy szakemberek (szociálpszichológusok, filozófusok, szexológusok stb.) más, hasonlóan meggyőzőnek tűnő gondolatmeneteket állíthatnának fel, szemben ezzel, s e gondolatmenetek végpontján másfajta, ezzel alkalmasint homlokegyenest ellentétes végkövetkeztetések adódnának. Nadas fejtegetése (noha szakember a legkisebb mértékben sem vagyok, ennyit talán megkockáztathatok) azért érdemel figyelmet, mert szellel szemben halad: megtöri, megpiszkálja gondolkodási sémáinkat, módosít a közmegegyezés által szentesített fogalomhasználat jól beolajozott automatikáján.

Nyilván ez is az előadás, illetve a tanulmány egyik célja. Rámutatni jelenkori állapotunk minden nyomorúságára — a szerelemhez való viszonyunk változásának leírásával. Annak plasztikus megmutatásával, hogy mennyire más volt a szerelem az ókorban, mint a modern, mentálisnak nevezett korban; mennyire mást jelentett Szókratésznek, mint — Nadas példájánál maradva — Teilhard de Chardinnek. A mitikus kor embere a szerelemben a mindenséggel találkozott, istenekkel társalkodott — míg a mai koré „a kölcsönösséget csupán lehetőségként tartalmazó viszonyosági relációkban helyezi el, s így a halandósággal találkozik”. A mentális kultúrában a „szociális dresszúra”, a nevelés és szoktatás nemcsak a mimikát, a mimikrit, a gesztust és a nyelvhasználatot határozza meg (ez utóbbi miatt lehetetlenül el a szerelemről való beszéd) — hanem az érzékeket is hatalma alá vonja — bizonyítja Nadas érzéketlen „példamondataival”, azaz, példázatszerű, a mindennapi életből merített esetekkel.

Meggyőző és továbbgondolkodtató megállapításokat fűz a szerelem irodalmi megjelenési formáihoz is, amennyiben megvilágítja, hogy az európai irodalmak szerelmi történetei voltaképp nem magáról a szerelemtől szólnak: „azokat a tárgyakat nevezik meg, amelyeken a szerelmi érzés valójában áthatol, mondjuk, az egyik szerelmes szempontjából beszélnek a másik szerelmesről, vagy mindazokat az összefüggéseket és kapcsolatrendszerket nevezik meg, amelyeket a szerelmesek megérintenek.” A szerelem nemcsak az irodalmi ábrázolás számára megfoghatatlan a maga valóságában, s csupán viszonylataiban érhető tetten — mint *fogalom* is kisiklik a gondolkodás korlátai közül: „a fogalmak világában a szerelem működésképtelen”, puszta szó marad, ellentétben a szeretet fogalmával, melyről sok minden egyértelműen és bizonyossággal elmondható.

Bármilyen tanulságosak is a kötet kérdésfeltevései, bármilyen érdekfeszítők s a meghökkentésig újszerűek okfejtései és következtetései — az egész mű olvasása kielégítetlenséget és kétségeket kelt az olvasóban, s bizonyosfajta idegenkedést a mű módszere és nyelvezete iránt. Eme idegenkedés forrását (lehet persze, hogy ez csupán egyedi reakció — ám itt csak saját tapasztalatomat tudom felhasználni) ugyanott vélem megtalálhatni, ahol azt Beck András tette a szerző előző, *Játéktér* című esszékötetével kapcsolatban: Nádas „beszédmódjában” és nyelvhasználatában, s ezzel összefüggésben a kötet műfaji tisztázatlanságaiban. Személyesség és tudományosság az esszé műfajában kapcsolódhatna össze harmonikusan — Beck András találó kifejezésével: az esszé a „gondolat mozgása a személyesség áramában”. Beck András szerint Nádasnál ez az együttmozgás nem valósul meg, illetve „gondolatnak és személyességnek azt a fajta hasadását, melynek meghaladására a voltaképpeni esszé vállalkozik, Nádas inkább *leképezi*”. (Kiemelés az eredeti szövegben.) E „leképezésre” több, tudatosan megszerkesztett jelenet is példaként kínálkozik a kötetben. Nádas a magányos futás, illetve a barátjával való séta leírásában gondolat és test együttmozgását, dinamikus összhangját és egységét érzékelteti — megcsillantva e pontokon szépírói erényeit is. A kötet *egészére* azonban szükségszerűen a gondolat és a személyesség szétválása jellemző. Ez a hasadás magából a tárgyból fakad, s maga is tárgyát képezi a gondolkodásnak. Hiszen az ókori szituációval ellentétben, amikor Szókratész nyilvánosan, barátai között dialogikus beszédhelyzetben szólhatott saját szerelméről, a jelen helyzetben, a mentális kultúra körülményei között „ilyen jellegű, tudományos érvényű személyes vallomás ma nem tehető”. A szerelemről szólónak tehát választania kell — vagy a tudományos, vagy a személyes szférában mozoghat csak, a kettő kölcsönösen kizárja egymást. A szerző, noha pontosan érzékeli és regisztrálja ezt a kényszert, melyet a „szerelemről való beszéd praktikus nehézségének” nevez, mintha nem mindenben vonná le annak konzekvenciáit. Nyilvánvaló, hogy választása nem a személyes, a vallomásos megközelítésmódra esik, hanem a tudományosra, „melynek semmit sem szabad közvetítenie a tárgyhöz fűződő személyes viszonyáról”. Amennyiben ő maga, mint személy jelenik meg, az mindig *külső nézőpontból* történik — önmagától mintegy elidegenített és példaként körülrajzolt tapasztalat, illetve történés formájában. A témához való tudományos közelítés sem ellentmondások nélkül kap formát: Nádas elsajátítja a tudományos szaknyelvet, vagy inkább zsargon — olykor meglehetősen taszító és fásztzó — használatát; nem tesz eleget viszont, szándékosan, a tudományos értekezés bizonyos módszerbeli, technikai kötöttségeinek. Erre vonatkozó érvelése számomra nem meggyőző. A források megjelölése — bármilyen formában — megkönnyítette volna az okfejtések, bonyolult és gyakran igen körülményesen felvezetett gondolatmenetek megértését a „járatlanabb” olvasó számára is — akiket Nádas így kizár a mű felismeréseinek mentális öröméből. (*Szépirodalmi*, 1991.)